

LA PENÍNSULA DE LES PLANTES

BIODIVERSITAT I ETNOBOTÀNICA EN LES CULTURES ESLAVES DELS BALSANS

Zorica Popović i Srđan Bojović

La península dels Balcans és l'àrea més diversa d'Europa quant a plantes vasculares: entre 7.000 i 8.000 espècies catalogades. Els habitants d'aquesta regió comparteixen una herència quant a usos dels recursos naturals i parlen llengües semblants. Hi ha una àmplia literatura relacionada amb el reconeixement i l'aplicació de les plantes, però que majoritàriament no prové de l'ús de la moderna metodologia etnobotànica. Així doncs, aquesta àrea representa un repte per al futur de les exploracions etnobotàniques.

Els Balcans (sovint coneguts com la península dels Balcans) són una regió geopolítica i cultural del sud-est d'Europa. La regió pren el nom dels Monts Balcans, amb una superfície total de 555.000 km² i una població de 55 milions d'habitants. La major part de la zona és coberta per muntanyes que s'estenen de nord-oest a sud-oest. Les principals cadenes són els Alps Dinàrics, a Eslovènia, Croàcia i Bòsnia, el massís del Šar, que s'estén des d'Albània a Macedònia, i la serralada de Píndos, que recorre des del sud d'Albània fins al centre de Grècia. A Bulgària hi ha serralades que van d'est a oest: els Monts Balcans i les muntanyes Ródope. El clima és mediterrani a la costa adriàtica i subtropical humit i oceànic a la costa de la Mar Negra, mentre que en l'interior és continental moderat.

La península dels Balcans és l'àrea més diversa d'Europa quant a plantes vasculares. Amb 7.000-8.000 espècies catalogades, és un dels 25 «punts calents» o centres de biodiversitat de la Terra (Stevanović i Vasić, 1995).

La Península Balcànica es troba actualment dividida en diversos estats que tenen tot o part del seu territori en aquest marc geogràfic: Albània, Bòsnia i Hercegovina, Bulgària, Croàcia, Grècia, Macedònia, Montenegro, Sèrbia, Eslovènia i Romania. Hi viuen grups ètnics diversos, el més nombrós dels quals és el dels pobles eslaus meridionals, els que parlen les anomenades llengües eslaves meridionals. Aquests pobles integren di-

versos grups ètnics (búlgars, serbis, croats, macedonis, eslovens, bosnians, montenegrins, iugoslavs, bunjevcs, goranis, de nacionalitat musulmana¹, etc), que sumen 40 milions de persones. Ells són la principal població de Bulgària, Bòsnia i Hercegovina, Croàcia, Macedònia, Montenegro, Sèrbia i Eslovènia.

D'acord amb la naturalesa de la investigació etnobiològica, en la qual l'idioma comú i la transmissió oral del coneixement són molt importants, aquest treball tractarà sobre la diversitat de la flora medicinal i altres aspectes etnobotànics als països balcànics eslaus.

«LA PENÍNSULA DELS BALSANS ÉS LA MAJOR ÀREA D'EUROPA EN PLANTES VASCULARS, AMB PROP DE 8.000 ESPÈCIES REGISTRADES»

■ LA DIVERSITAT VEGETAL

Descrivim tot seguit alguns aspectes de la natura als països balcànics eslaus amb especial atenció a la flora i a les plantes útils. Les referències dels treballs florístics i etnobotànics en base als quals hem

donat les xifres de la flora així com de plantes endèmiques i útils, que pel fet de ser molt nombroses no tenen cabuda en un article divulgatiu com aquest.²

Bòsnia i Hercegovina es caracteritzen per la gran riquesa en matèria de diversitat de gens, espècies i ecosistemes. Hi ha distints hàbitats aïllats, com ara penya-

¹ Nota del traductor: Terme utilitzat en l'antiga República Federal Socialista de Iugoslàvia, i encara vigent en diversos estats de la zona, per identificar els ciutadans nadius de religió musulmana.

² El lector que estiga interessat en ampliar la informació bibliogràfica pot adreçar-se als autors (zorica.popovic@ibiss.bg.ac.rs).

segats, gorges i alts cims, amb un tipus de vegetació específic. Aquest territori ha actuat com a centre de dispersió d'algunes espècies de flora que s'han expandit a altres zones de la península dels Balcans. Hi ha diverses àrees relictas on troben refugi moltes plantes de l'era terciària i espècies animals de gran importància per a la biodiversitat local i global. La diversitat vegetal suma 3.289 espècies repartides en 847 gèneres i 161 famílies. Diversos autors han reportat entre 64 i 308 espècies popularment utilitzades en diferents àrees, amb informació sobre receptes (fins a 1.665) o modalitats d'ús.

Bulgària, per la seua part, conté tres àrees biogeogràfiques (alpina, continental i la Mar Negra), gran varietat de comunitats i ecosistemes i quasi tots els principals tipus d'hàbitats europeus. La diversitat de paisatges, de característiques geològiques i de microclimes i milers d'anys d'activitat humana han donat com a resultat una rica diversitat d'espècies, comunitats i hàbitats naturals. Bulgària és un dels països amb major biodiversitat d'Europa. De 3.900 espècies de plantes superiors, 498 són endèmiques de Bulgària (186 són espècies endèmiques de Bulgària i 312, endemismes dels Balcans). Treballs publicats sobre aquesta zona han proporcionat informació d'entre 73 i 250 espècies amb usos medicinals i d'altra mena.

D'altra banda, Croàcia és una de les àrees europees més riques en biodiversitat gràcies a la seua posició geogràfica, en la cruïlla d'unes quantes regions biogeogràfiques (continental i costanera), i a les seues característiques ecològiques, climàtiques i geomorfològiques. Aquestes condicions, en combinació amb diverses activitats humanes tradicionals, han contribuït també a incrementar la riquesa excepcional del paisatge. Hi ha 8.871 espècies de plantes registrades, 523 de les quals són tàxons endèmics. Els estudis de la zona han recollit de 30 a 260 receptes populars a base de plantes.

Un altre país dels Balcans, l'antiga República Iugoslava de Macedònia, té una topografia diversa, amb cims d'altura considerable i valls pregones retallades i voltades de muntanyes, rius, estanys i fonts termals. L'abundància d'ecosistemes, hàbitats, comunitats i espècies fan de la seua impressionant biodiversitat un punt clau a Europa. Té dues regions biogeogràfiques, una de continental i els Alps, més una subregió: l'àrea submediterrània. Hi ha més de 270 comunitats de vegetació al territori de Macedònia, 3.218 espècies de plantes, 114 de les quals endèmiques. Hi ha dades d'usos tradicionals de més d'un centenar d'espècies vegetals.

Montenegro se situa als Balcans i l'Adriàtic, i també es caracteritza per la diversitat d'orígens geològics, zones, climes i paisatges, que proporcionen unes condicions de gran diversitat biològica i que converteixen aquest país en un dels més rics en biodiversitat d'Europa i del món. A Montenegro hi ha 3.250 espècies de flo-

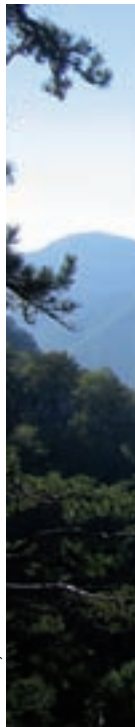
© Srdan Bojović

El paisatge de muntanya dels Alps eslovens: cims nus envoltats per densos boscos, on sorprenentment sobreviuen arbres i plantes endèmiques. En la imatge, Mangart (2.289 metres), a Eslovènia.

ra vascular i 392 espècies endèmiques dels Balcans. En aquest territori han estat esmentades 94 espècies amb usos medicinals i relacionats.

Sèrbia es col·loca en la línia de col·lisió entre la influència centreeuropea i la mediterrània, caracteritzada per una dinàmica geotectònica turbulenta i per la diversitat de característiques geològiques, geomorfològiques, hidrològiques, climàtiques i edafològiques que han proporcionat a aquest territori una gran varietat genètica d'espècies i d'ecosistemes. Amb 3.662 tàxons de plantes vasculares entre espècies i subespècies (39% de la flora total europea), Sèrbia és un dels països amb major diversitat florística d'Europa. Els endemismes locals representen aproximadament l'1,5% de la flora total de Sèrbia (59 espècies), mentre que creixen 547 espècies endèmiques dels Balcans. Les recerques dutes a terme han permès identificar entre 62 i 283 espècies útils en diverses regions del país, entre 96 i 204 preparacions i fins a 228 utilitzacions diferents.

Per últim, Eslovènia és excepcional per la seua diversitat geològica, amb quatre grans unitats naturals foses en un territori ben menut: els Alps, els Alps Dinàrics, la Conca Panònica i el Mediterrani. La varietat d'estrats rocosos, topografia i clima, a més de les mútues influències, donen lloc a una diversitat excepcional de sòl i biologia. Segons les estimacions, aproximadament el 60%

© Srdan Bojović

© Zorica Popović

Les gorges de grans rius tracen el relleu de Sèrbia, país que es caracteritza per una geomorfologia i un clima particulars. Quant a la riquesa de flora, moltes espècies endèmiques hi troben aixopluc. Els boscos verges serbis, alguns de nogueres i d'altres comunitats específiques paleoendèmiques, destaquen a Europa per l'elevat nombre d'espècies. En la imatge, mirador de Banjska Stena, a la muntanya Tara, a l'oest de Sèrbia.

Reserva Natural de Deliblatska Peščara, Banat, al sud-est de Sèrbia. Amb 35.000 hectàrees de sorra, estepes, boscos mixtos i vegetació d'aiguamolls, es considera el major areny d'Europa. La riquesa de la flora es reflecteix en 900 espècies (més de 300 són medicinals i aromàtiques), algunes de les quals veritables relíquies i rareses.

del medi ambient es troba en estat natural o seminatural. S'han descrit 3.266 tàxons de plantes autòctones, de les quals s'han extingit 29 espècies, 80 estan en perill, 254 són vulnerables i 257 es consideren rares. Unes 400 espècies han estat inventariades com a medicinals, tot i que sense referència a usos etnobotànics.

■ L'ÚS HISTÒRIC DE LES PLANTES

Els antics eslaus coneixien moltes plantes, incloses les utilitzades en els tractaments de diverses malalties: donzell (*Artemisa absinthium*) i centaurea (*Centaureum erythraea*), contra la febre; all (*Allium sativum*) com a antihelmíntic; oli de ricí (*Ricinus communis*), el lèbor (*Helleborus odoratus*) i carabassa (*Cucurbita pepo*) com a medicaments laxants; el lèbor i atzarí (*Asarum europaeum*) com a emètics; espàrrecs (*Asparagus officinalis*), joliver (*Petroselinum crispum*) i api (*Apium graveolens*) com a diürètics; roure (*Quercus* sp.) i la rosa (*Rosa* sp.) com a astringents. La principal planta i la més miraculosa en etnofarmàcia era l'alfàbega (*Ocimum basilicum*), que encara es conrea no sols als monestirs, sinó també en jardins i cossiols. Des de l'antiguitat es coneixien les tècniques per produir unguents i bàlsams.

© Srđan Bojović

La badia de Kotor (Boka Kotorska), al sud-oest de Montenegro. Es tracta del fiord més meridional d'Europa, de 28 quilòmetres i tot envoltat d'enormes muntanyes. La zona és coneguda pel seu clima temperat i la varietat d'hàbitats contrastats.

Moltes espècies de plantes i aplicacions utilitzades de l'etnomedicina i l'etnofarmacologia eslavica van passar a la farmacopea acadèmica i científica de l'Edat Mitjana a partir de documents escrits als hospitals del monestir de Chilandar, a Constantinoble, i en altres monestirs o centres d'atenció mèdica (Katić, 1981).

Gràcies a la creació de la primera farmàcia a començament del segle XIV al port més important de Sèrbia, el de Kotor, es va estendre l'ús de medicaments i de plantes importats de les regions tropicals i subtropicals d'Àsia i Àfrica. Els documents més antics conservats sobre terapèutica medieval són l'*Hodoški zbornik* (1390) i els *Hilandarski medinski kodeks* (*Còdexs mèdics de Hilandar*, segles XIII a XVI), basats en els coneixements científics de Dioscòrides i de Galè sobre les plantes medicinals. L'especial significació dels *Còdexs mèdics de Hilandar* s'explica perquè constitueix una importantíssima col·lecció d'històries clíniques escrites en llengua vernacle, en una època en què la majoria dels documents semblants s'escriuen en llatí. Les propietats curatives i tòxiques de moltes plantes han estat el motiu de moltes cançons populars: valeriana (*Valeriana officinalis*), camamilla (*Matricaria recutita*), melissa (*Melissa officinalis*), teucri de muntanya (*Teucrium montanum*). La llarga i ininterrompuda tradició en l'ús de plantes amb fins curatius i profilàctics en la cultura eslava està testificada per molts llibres de receptes, escrits tant per autors coneguts com anònims. Aquests llibres (*lekaruše*) daten de l'època de l'ocupació turca, quan els remeis casolans a base de plantes representaven l'única matèria primera disponible per a elaborar medicaments (Tucakov, 1971).

«EUROPA SUD-ORIENTAL I ELS PAÏSOS BALCÀNICS SÓN ELS PRINCIPALS PRODUCTORS DE PLANTES MEDICINALS DE RECOL·LECCIÓ SILVESTRE D'EUROPA»

A hores d'ara, els països de l'Europa sud-oriental i els països balcànics són els principals productors de plantes medicinals de recol·lecció silvestre d'Europa (Kathe, 2006). En termes de comerç mundial de plantes medicinals, una gran part (al voltant del 8%) es recol·lecta als Balcans. La subsistència de moltes persones en les zones rurals depèn en gran manera de la recol·lecció d'aquestes plantes. El criteri de les administracions competents, d'acord amb la normativa europea, és aplicar normes estrictes de control de la recol·lecció i del comerç de plantes medicinals, preservar els coneixements conservats per la població i millorar les condicions necessàries perquè aquests coneixements redunden en benefici de l'economia, així com la formació tant de la població local com dels grans recol·lectors de plantes silvestres.

El territori de les cultures eslaviques balcàniques és ric en literatura sobre l'ús tradicional de plantes medicinals; hi podem trobar descripcions detallades de les plantes, parts utilitzades, mètodes de recol·lecció, preparació de remeis i procediments de tractament de certes malalties. No obstant això, encara no s'ha aprofitat la metodologia etnobotànica moderna per a investigar aquesta riquesa i hi ha dades de certs països que encara no s'han publicat. Gràcies a la generalització de les investigacions

etnobotàniques que actualment es dona a Europa, i que té la major tradició a Itàlia i Espanya (Pardo de Santayana *et al.*, 2010), l'interès per donar un enfocament científic a aquesta matèria i per publicar estudis s'ha incrementat en els últims deu anys. Atès el gran cabal de coneixements sobre l'ús de plantes, tant de documentats com d'orals, que emmagatzema la població, així com l'enorme potencial de la diversitat vegetal, la investigació etnobotànica en aquesta zona d'Europa és molt important. Per tant, és necessari servir-se de tots els recursos científics i tècnics, incloent-hi el suport institucional, per posar-la en pràctica. ☺

BIBLIOGRAFIA

- KATHE, W., 2006. «Conservation of Eastern-European Medicinal Plants». In BOGERS, R. J.; CRAKER, L. E. i D. LANGE (eds.). *Medicinal and Aromatic Plants*. Springer, Holanda.
- KATIĆ, R., 1981. *Poreklo srpske srednjevekovne medicine*. Belgrad. SANU.
- PARDO DE SANTAYANA, M. *et al.*, 2010. «The Ethnobotany of Europe, Past and Present». In PARDO DE SANTAYANA, M.; PIERONI, A. i R. PURI (eds.). *Ethnobotany in the New Europe. People, Health and Wild Plant Resources*. Berghahn, Oxford.
- STEVANOVIĆ, V. i V. VASIĆ, 1995. *Biodiverzitet Jugoslavije sa pregledom vrsta od međunarodnog značaja*. Biološki fakultet Beograd. Belgrad.
- TUCAKOV, J., 1971. «Srpska srednjevekovna farmacija». In STANOJEVIĆ, S. (ed.). *700 godina medicine u Srba*. Srpska akademija nauka i umetnosti. Belgrad.

Zorica Popović i Srđan Bojović. Institut d'Investigació Biològica. Universitat de Belgrad (Sèrbia).